

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen avustettua itsemurhaa ja eutanasiaa koskevaa oikeuskäytäntöä (OTT, dosentti Liisa Nieminen)

Johdanto

Ihmisoikeustuomioistuin on pohtinut eutanasiaa ja avustettua itsemurhaa sekä oikeutta elämään koskevan 2 artiklan että yksityiselämään suojaa koskevan 8 artiklan kannalta. Tulkinta on ”elänyt” jonkin verran suhtautumisessa eutanasiaan, ja nyt joudutaan pohtimaan sitä, millaisia aktiivisia toimintavelvoitteita ihmisoikeussopimus valtiolle asettaa eutanasian tai avustetun itsemurhan toteuttamisessa.

Ihmisoikeustuomioistuin noudattaa ns. evolutiivisen tulkinnan periaatetta, eli tulkinta muuttuu yhteiskunnan muuttuessa. Lisäksi on tunnettava ns. harkintamarginaali, joka kapenee mitä suurempi osa jäsenvaltioista on omaksunut saman kannan tiettyyn asiaan (esim. sukupuolineutraaliin avioliittoon). Tästä ks. esim. Päivi Hirvelä ja Satu Heikkilä: Ihmisoikeudet, Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön, Alma Talent 2017. Lisäksi tunnettava oppi valtion aktiivisesta toimintavelvollisuudesta huolehtia siitä, että tietty EIS:ssa turvattu oikeus toteutuu myös käytännössä. Ks. esim. Laurens Lavrysen: Human Rights in a Positive State, Intersentia 2016).

Ihmisoikeussopimusta valmisteltaessa toisen maailmansodan jälkeen eutanasiaan ei otettu millään tavoin kantaa. Muistissa oli vielä Hitlerin vuonna 1939 käynnistämä eutanasia-ohjelma sellaisten ihmisten elämän lopettamiseksi, jotka eivät valtaa pitävien mielestä olleet elämisen arvoisia. Saksalaisilla lääkäreillä oli ollut keskeinen rooli ohjelman täytäntöönpanemisessa. Tällä hetkellä oikeuskirjallisuuden kanta on, että myös Euroopan ihmisoikeussopimus sallii eutanasian ja avustetun itsemurhan niissä maissa, joissa ne on otettu käyttöön.

YK:n KP-sopimuksen kohdalla tilanne oli paljolti samanlainen. Sopimuksen 6 artiklassa turvattua oikeutta elämään pidetään keskeisenä ihmisoikeutena. KP-sopimusta valmisteltaessa eutanasia ei ollut millään tavoin esillä tässä yhteydessä. Myöhemmin tutkijat ovat katsoneet, että tuohon sopimukseen sitoutuneet valtiot voivat niin halutessaan laillistaa eutanasian edellyttäen, että kuolemaa halunnut henkilö on eksplisiittisesti ja pätevästi esittänyt tuota koskevan toiveen.

Myöskään biolääketiedesopimusta valmisteltaessa eutanasiaan ei otettu kantaa. Sopimuksen tarkoitusta ja päämäärää koskevassa 1 artiklassa todetaan, että sopimisosapuolet suojelevat kaikkien ihmisarvoa. Ihmisarvo-sana mainitaan myös sopimuksen otsikossa. Ihmisarvon käsitettä voidaan kuitenkin käyttää sopimuksen yhteydessä sekä eutanasian puolustukseksi että sitä vastaan.

Euroopan neuvostossa eutanasia on noussut esille lähinnä parlamentaarisen yleiskokouksen hyväksymissä kannanotoissa, ja niissäkin vain välillisesti. Ne eivät ole oikeudellisesti sitovia. Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous on hyväksynyt terminaalivaiheessa olevien ja kuolevien ihmisten ihmisoikeuksia ja ihmisarvoa käsittelevän suosituksen (Recommendation 1418) vuonna 1999. Siinä korostetaan saattohoidon järjestämisen tarvetta ja kiinnitetään huomiota myös siihen, että henkilön esittämä hoitotohto tulee ottaa huomioon edellyttäen, että ihmisarvoa ei silloin loukata. Lopuksi todetaan,

että henkilön oma toive kuolla ei yksistään muodosta oikeudellista perustetta ryhtyä toimenpiteisiin toiveen toteuttamiseksi. Lisäksi suosituksessa viitataan Euroopan ihmisoikeussopimuksen oikeutta elämään koskevaan 2 artiklaan.

Myöhemmin parlamentaarinen yleiskokous on ottanut ainakin osin kielteisen kannan eutanasiaan, ks. Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients, Resolution 1859 (2012). Kohta 5: "This is not intended to deal with the issues of euthanasia or assisted suicide. Euthanasia, in the sense of the intentional killing by act or omission of a dependent human being for his or her alleged benefit, must always be prohibited." Tässä puhutaan vain "epäitsenäisestä ihmisestä", eli ihmisestä, jolla ei välttämättä enää ole kykyä ilmaista omaa tahtoaan. Niissä maissa, joissa eutanasia on käytössä, lähdetään juuri siitä, että ihmisen pitää olla kykenevä ilmoittamaan oma tahtonsa.

Oikeuskäytäntöä

2000-luvulla eutanasian oikeutus on ollut ihmisoikeustuomioistuimen pohdittavana useammassakin tapauksessa. Ihmisoikeustuomioistuin on ottanut kantaa eutanasiaan ainakin neljää eri maata koskevassa päätöksessä: *Pretty v. Yhdistynyt kuningaskunta* (29.4.2002), *Koch v. Saksa* (19.7.2012), *Haas v. Sveitsi* (20.1.2011), *Gross v. Sveitsi* (14.5.2013 ja 30.9.2014) ja *Lambert ja muut v. Ranska* (5.6.2015). Sveitsiä koskeneiden tapausten jälkeen tilanne on eräänlaisessa käännekohtassa. Mikä on valtion aktiivinen rooli näissä asioissa? Kuinka paljon voidaan jättää käytäntöjen varaan ilman nimenomaista lainsäädäntöä?

Pretty-tapaus oli ensimmäinen, jossa avustettuun itsemurhaan otettiin kantaa ihmisoikeussopimuksen kannalta. Siinä jouduttiin ottamaan kantaa siihen, turvaako ihmisoikeussopimuksen 2 artikla myös oikeuden kuolemaan. Kyse oli parantumattomasta ALS-tautia sairastavasta henkilöstä, joka ei pystynyt itse sairautensa vuoksi enää tekemään itsemurhaa. Hänen miehensä olisi tullut auttaa siinä ja rouva *Pretty* pyysi miehensä vapauttamista kaikista syytöksistä, jotka aviomiestä kohtaisivat tämän teon jälkeen. Ihmisoikeustuomioistuimen mukaan oikeus kuolemaan ei ole johdettavissa oikeutta elämään suojaavasta artiklasta, vaan se on elämän suojaan kohdistuvan oikeuden vastakohta pikemminkin kuin sen negatiivinen ulottuvuus.

Ihmisoikeustuomioistuin korosti, että ihmisoikeussopimuksen 2 artiklan turvaaman oikeuden painopiste on valtion velvollisuudessa suojata elämää. Siihen ei voida sisällyttää tulkinnallisesti "negatiivista" oikeutta samalla tavoin kuin esimerkiksi yhdistymisvapautteen (vapaus olla kuulumatta yhdistykseen). Ilman ihmisoikeussopimuksen 2 artiklan sanamuodon vääristelyä ei ihmisoikeustuomioistuimen mukaan ole mahdollista tulkita sopimusmääräystä siten, että se turvaisi siinä säädellylle oikeudelle täysin vastakkaisen oikeuden: oikeuden kuolla tai oikeuden saada valita kuolema elämän sijaan. Tällaista oikeutta ei ole ihmisoikeustuomioistuimen mielestä mahdollista johtaa myöskään epäinhimillisen kohtelun kieltoa koskevasta ihmisoikeussopimuksen 3 artiklasta, jota on sen mukaan tulkittava sopusoinnussa 2 artiklan kanssa. Kielto avustaa itsemurhassa ei ollut tuomioistuimen mielestä myöskään ristiriidassa 8 artiklan turvaaman yksityiselämän suojan kanssa. Tuomioistuin ei tosin ollut valmis sulkemaan kokonaan pois mahdollisuutta, että kielto merkitsisi puuttumista yksityiselämän suojaan, mutta katsoi puuttumisen kuitenkin tässä tapauksessa oikeutetuksi. Yksityiselämän suojaan kuuluu myös henkilökohtainen autonomia ("personal autonomy"). Tuomioistuin korosti, että Isossa-Britanniassa voimassa olevalla kiellolla avustaa itsemurhan toteuttamisessa oli merkitystä, koska näin suojattiin mahdollisilta väärinkäytöksiltä erityisesti sellaisia haavoittuvassa asemassa olevia henkilöitä, jotka eivät enää kykene tekemään tietoista päätöstä elämänsä jatkumisesta.

Kaikissa maissa ei itsemurhassa avustaminen ole samaan tapaan kiellettyä kuin Isossa-Britanniassa, ja ihmisoikeustuomioistuin korostikin, että sen kannanotto *Pretty*-jutussa ei merkinnyt sitä, että avunannon

itsemurhaan sallivat valtiot toimisivat vastoin ihmisoikeussopimusta. Kyse on valtion harkintamarginaaliin kuuluvasta asiasta. Valtiolla ei kuitenkaan ollut 2 artiklan nojalla velvollisuutta sallia kyseisessä tapauksessa kuolinavun antamista ja vapauttaa sitä antava aviomies syytteestä.

Seuraavan kerran ihmisoikeustuomioistuun joutui ottamaan asiaan kantaa Sveitsiä koskeneessa **Haas**-tapauksessa (20.1.2011), joka oli lähtökohdiltaan täysin erilainen, koska Sveitsissä avustettu itsemurha on laillinen toimenpide. Ongelmana oli se, että valittaja ei ollut saanut keneltäkään lääkäriltä lääkeresptiä eikä voinut siten toteuttaa itsemurhaa. Hän oli kärsinyt 20 vuotta kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä eikä voinut mielestään enää elää arvokasta elämää. Valittaja kääntyi useiden viranomaisten puoleen saadakseen luvan hankkia kuolettavaa lääkettä ilman lääkärin antamaa lääkeresptiä. Hänen pyyntönsä kuitenkin torjuttiin kaikissa paikoissa, eivätkä tuomioistuimetkaan auttaneet häntä tässä asiassa.

Ihmisoikeustuomioistuin korosti, että on eri asia päättää omasta kuolemastaan ja tehdä itsemurha kuin tehdä se toisen ihmisen tai valtion avustamana. Kun Pretty-tapauksessa oli kyse itsemurhassa avustamisen kriminalisoinnista ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan valossa, Haas-tapauksessa sen sijaan oli kyse valtion positiivisesta velvollisuudesta huolehtia siitä, että itsemurhaa haluavalla on käytössään tappavaa lääkettä, jolla hän voi aikeensa toteuttaa.

Ihmisoikeustuomioistuin tunnusti periaatteessa, että oikeus päättää elämänsä lopusta kuuluu ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan turvaaman yksityiselämän suojan piiriin. Haas-tapauksessa ihmisoikeustuomioistuin siten vahvisti sen, mille se oli Pretty-tapauksessa jo antanut heikon vahvistuksen. Samalla se kuitenkin totesi, että useimmat valtiot panevat enemmän painoa 2 artiklan turvaaman elämän suojaamiseen. Valtioilla on laaja harkintamarginaali 8 artiklan osalta tässä suhteessa.

Kun 8 artiklan 2 kohdan mukaan oikeuden käyttämiseen saadaan puuttua muun muassa terveyden ja yleisen turvallisuuden suojaamiseksi ja rikollisuuden estämiseksi, ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että oli olemassa perusteltu syy sille, että itsemurhaa aikoville ei tarvitse turvata kuolettavan lääkkeen saantia ilman lääkärin määräämää lääkeresptiä. Näin suojataan ihmisiä pikaisilta päätöksiltä ja suojellaan heikkoja ihmisiä, jotka eivät välttämättä pysty toimimaan tietoisesti vaan ovat painostettavissa itsemurhaan. Edellä mainituin perustein ihmisoikeustuomioistuimen mielestä 8 artiklaa ei ollut loukattu, kun Haas ei ollut saanut haluamaansa lääkeresptiä, vaikka hän oli kirjoittanut asiassa 170 psykiatrilte.

Vaikka voidaan sanoa, että Haas hävisi juttunsa, on sitä kuitenkin tarkasteltava osana laajempaa tapausketjua. Pretty-tapauksessa osin tunnustettiin, että 8 artikla turvaa jokaiselle oikeuden päättää elämänsä lopusta ja Haas-tapauksessa tämä todettiin nimenomaisesti. Valtiolle asetettava aktiivinen velvollisuus huolehtia siitä, että yksilöllä on myös käytännössä mahdollisuus toteuttaa asia, jäi tuossa tapauksessa vielä avoimeksi. Asia eteni seuraavan kerran niin ikään Sveitsiä koskeneessa **Gross**-tapauksessa.

Niin ikään Sveitsiä koskeneessa Gross-tapauksessa (14.5.2013) ihmisoikeustuomioistuin päätyi äänin 4–3 siihen, että Sveitsin valtio oli rikkonut 8 artiklan turvaamaa yksityiselämän suojaa, kun Sveitsissä ei ollut olemassa tarkkoja määräyksiä siitä, millä edellytyksin lääkäri voi määrätä tappavaa lääkettä kuolemaa haluavalle parantumattomasti sairaalle henkilölle, joka muutoinkin kuolisi lähitulevaisuudessa. Gross oli kääntynyt kolmen eri lääkärin puoleen, mutta kukaan heistä ei ollut halunnut kirjoittaa hänelle tappavaa lääkemääräystä. Kyse ei ollut psyykkisestä sairaudesta, ja Grossilla oli toimikyky tallella ja hän pystyi tekemään asiaa koskevan tietoisin päätöksen.

Ihmisoikeustuomioistuin totesi, että valtiolla oli laaja harkintamarginaali asiassa, mutta jos se salli eutanasian tai avustetun itsemurhan, tuli olla olemassa myös selvät oikeudelliset ohjeet, joita lääkärin tuli tuollaisessa tilanteessa noudattaa. Niitä ei kuitenkaan Sveitsissä ollut, mikä saattoi myös lääkärin

epävarmaan tilanteeseen. Vaikka hän olisi muutoin kirjoittanut lääkemääräyksen, saattoi vastuun epäselvyys johtaa siihen, että hän ei sitä kirjoittanutkaan, kuten oli käynyt yhden lääkärin kohdalla.

Jaostopäätöksestä ei kuitenkaan tullut lopullista, sillä ihmisoikeustuomioistuimen suuri jaosto päättyi seuraavana vuonna (30.9.2014) äänin 9–8 siihen johtopäätökseen, että Grossin tapausta ei voitu ottaa tutkittavaksi, koska kyse oli oikeuden väärinkäytöstä. Ms. Gross oli kuollut jo vuonna 2011 erään lääkärin kirjoitettua hänelle tappavaa lääkettä koskevan lääkereseptin ja Grossin nautittua tuon lääkkeen. Tämä tieto ei ollut tullut aiemmin ihmisoikeustuomioistuimen tietoon, mikä johti siihen, että asiaa ei voitu enemmistön kannan mukaan enää ottaa tutkittavaksi suuressa jaostossa. Kuitenkin Gross-tapauksessa ihmisoikeussopimuksen 8 artiklasta tehty tulkinta on otettava huomioon, jos ihmisoikeustuomioistuimeen tulee myöhemmin Sveitsistä samaa asiaa koskeva tapaus.

Sen sijaan Saksaa koskeneessa Koch-tapauksessa (19.7.2012) ihmisoikeustuomioistuin päättyi siihen, että valtiolla ei ole velvollisuutta tehdä itsemurha mahdolliseksi sitä haluavalle varmistamalla, että hän saa lääkereseptin tappavaa lääkettä varten. Kyse on valtion harkintamarginaaliin kuuluvasta asiasta, eikä Saksa ole laillistanut eutanasiaa.

Uusin loppuun asti käsitelty eutanasiaa koskeva tapaus on **Lambert** ja muut v. Ranska, jossa tuomioistuimen suuri jaosto päättyi 5.6.2015 siihen, että ihmisoikeussopimuksen 2 artiklaa ei loukattu. Tapauksessa oli kyse ihmisoikeussopimuksen 2 artiklan valtiolle asettamasta velvollisuudesta suojella elämää. Valittajien mukaan Ranskan valtion katsottiin loukanneen sitä, kun Ranskan laki salli lääkärin lopettaa potilaan keinotekoisen ruokkimisen ja hengissä pitämisen, vaikka potilas oli onnettomuuden jälkeen muuttunut ”vihannekseksi”. Ihmisoikeustuomioistuin korosti, että Euroopan neuvostossa ei vallitse asiasta konsensusta, joten jäsenvaltiolla on laaja harkintamarginaali asiassa. Ranskan valtio ei ollut rikkonut 2 artiklan sille asettamia positiivisia toimintavelvoitteita elämän suojelemiseksi salliessaan lain mukaisen potilaan elintoimintojen lakkauttamisen tuossa tapauksessa. Ihmisoikeustuomioistuin viittasi laajasti myös biolääketiedesopimuksen 1, 5, 6 ja 9 artikloihin (koskien suostumusta, ja myös sellaisten henkilöiden osalta, jotka eivät voi antaa suostumusta, ja aiemmin ilmaistun tahdon merkitystä tässä yhteydessä) ja Euroopan neuvoston bioetiikkakomitean vuonna 2014 laatimaan julkaisuun ”Guide on the decision-making process regarding medical treatment in end-of-life situations” (”Opas elämän loppuvaiheen hoitoa koskevaan päätöksentekoon”) harkitessaan, oliko valtio täyttänyt ihmisoikeussopimuksen oikeutta elämään koskevan 2 artiklan vaatimukset.

Johtopäätöksiä

Ihmisarvo ei ole noussut keskeiseen asemaan ihmisoikeustuomioistuimen oikeudellisessa argumentaatiossa eutanasiaa koskevista asioista, mutta siihen – tai arvokkaaseen kuolemaan – on muutoin vedottu näissä asioissa. Tässä yhteydessä voidaan esimerkiksi sanoa, että ihmisarvon kunnioittaminen edellyttää, että ihmisellä on oikeus saada kuolinapua niin halutessaan. Jos hänen mielestään hänen elämänsä ei enää voida pitää ihmisarvoisena, hänellä tulee olla mahdollisuus lopettaa se niin halutessaan ja saada siihen myös apua. Tosin ihmisoikeustuomioistuin vetosi jo Pretty-tapauksessa, että ihmisoikeussopimuksen 3 artikla ei ole tulkittavissa niin, että ihmistä kohdeltaisiin artiklan kieltämällä epäinhimillisellä tavalla, jos hänellä parantumattomasti sairaana ja sietämättömistä kivuista kärsivänä ei ole oikeutta lailliseen kuolinapuun.

Ihmisarvoon voidaan vedota täysin vastakkaisissa merkityksissä eli siihen vetoamalla voidaan puolustaa elämän säilyttämistä kaikissa oloissa ihmisen omasta tahdosta välittämättä. Tämä tilanne on verrattavissa aborttiin; sekä elämän alkua ja loppua voidaan perustella ihmisarvon suojaamisella eikä ihminen saa niihin puuttua. Elämässä on kyse ”luonnollisesta” asiasta, eikä sen alkuun ja loppuun saa ihmisen (tieteen) avulla

puuttua. Ihmisarvon kunnioittamisen tarvetta on perusteltu tällöin siten, että kyse on asioista, jotka eivät ole ihmisen itsemääräämisoikeuden rajoissa. Vaikka itsemurhaa ei voida kieltää keneltäkään, siihen ei kuitenkaan suhtauduta sallivasti.

Toisaalta koska ihminen voi päättää elämästään niin halutessaan tekemällä itsemurhan silloin, kun hän siihen kykenee, miksi hänen itsemääräämisoikeuden rajansa eivät ulottuisi toisten ihmisten avun pyytämiseen asti (siinä mielessä, että avustajaa ei rangaistaisi tai että henkilö voisi halutessaan saada tappavaa lääkettä lääkärin määräyksellä), jos hänen omasta mielestään hänen elämänsä ei ole enää ihmisarvoista. Ihmisoikeustuomioistuimien viittasi tässä yhteydessä heikkojen yksilöiden suojelemistarpeeseen. Tällä se viittasi siihen tosiasiaan, että eutanasia tai avustettu itsemurha ei välttämättä olisikaan kaikissa tapauksissa täysin vapaaehtoinen valinta, vaan siihen voitaisiin painostaa vakavasti sairaita ihmisiä.

Lapset, dementikot ja muut ei-kompetentit henkilöt on yleensä haluttu pitää eutanasiakeskustelun ulkopuolella. Tätä on perusteltu ihmisarvon suojaamisella. He tarvitsevat valtion erityistä suojaa eikä heidän elämänsä saa puuttua, vaikka se joidenkin mielestä ei olisikaan elämisen arvoista. Tältä osin voidaan vedota myös biolääketiedesopimuksen ihmisarvoa koskevaan 1 artiklaan, jonka mukaan ihmisarvo alkaa heti ihmisen syntymän jälkeen ja jatkuu kuolemaan asti. Ihmistä suojataan ihmisyyden vuoksi ja hänen omaa kantaansa kuulematta.

Suomen osalta voidaan sanoa, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen näkökulmasta on valtion harkintamarginaalin rajoissa, ryhtyäkö eutanasiasta tai avustetusta itsemurhasta säätämään lakia. Mitään velvollisuutta siihen ei ole, mutta ei mitään estettäkään.